

Chládek, Vlastimil

Proletářský a socialistický internacionalismus : jeho ekonomické kořeny a zdroje

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1983, vol. 32, iss. G27, pp. [25]-40

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111243>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLASTIMIL CHLÁDEK

PROLETÁŘSKÝ A SOCIALISTICKÝ INTERNACIONALISMUS – JEHO EKONOMICKÉ KOŘENY A ZDROJE

Marxismus vznikl jako teorie vykládající zákonitosti vývoje lidské společnosti, ale současně i jako teoretický nástroj k jejímu přetváření. Jedním z jeho fundamentálních principů, který byl od vzniku marxismu pevně spjatý s revoluční činností proletariátu, byl princip proletářského internacionalismu. Reálnost i realističnost proletářského internacionalismu byla prokázána generacemi proletariátu v 19. i ve 20. století v bojích za likvidaci vykořisťování člověka člověkem, třídy třídou, národa národem, státu státem a v bojích za otevření cesty k budování beztřídní komunistické společnosti. Patří k největším objevům marxisticko-leninské teorie, který, uplatňovaný v praxi, znásobuje síly proletariátu a který naopak nerespektován vede k nevyhnutelným porážkám revolučního dělnického hnutí. Dějiny potvrdily tuto pravdu v kladném i v záporném smyslu.

Marxismus vykládá zákonitosti vývoje přírody, společnosti i myšlení, ale sám se také vyvíjí v souladu s objektivními, ale i subjektivními podmínkami. V tomto smyslu je marxismus otevřeným teoretickým systémem. Zobecňuje změny objektivní reality, vstřebává nové poznatky přírodních, technických a především společenských věd. Současně je marxismus uzavřeným teoretickým systémem. Svět a společnost interpretuje z třídních pozic, z pozic proletariátu bojujícího o moc a později z pozic zvítězivšího proletariátu v jedné nebo v několika zemích. Je uzavřeným systémem v tom smyslu, že odmítá buržoazní, sociálně demokratické a revisionistické teoretické koncepce, protože taková „modernizace“ marxismu by vedla k likvidaci jeho revoluční podstaty.

A co platí pro celek, platí i pro část. Princip proletářského internacionalismu nabýval v konkrétních historických podmínkách konkrétní podobu a s rozvojem revolučního dělnického hnutí se vyvíjel. V historicky původní podobě byl vyjádřen v Komunistickém manifestu Karla Marxe a Bedřicha Engelse ideou „Proletáři všech zemí, spojte se!“. Byl výzvou k jednotě proletariátu jednak bez ohledu na jeho rasové, národnostní, jazykové a náboženské rozrůznění, jednak bez ohledu na profesionální rozčlenění dělnické třídy na základě obecné, zvláštní a jednotlivé dělby práce. Nevyjadřuje jen platonickou sympatii, ale solidaritu a aktivní součinnost

v hospodářském boji i v politickém boji s buržoazií o moc. Po vítězství socialistické revoluce v jedné zemi a po druhé světové válce ve více zemích nabyt rozpor mezi proletariátem a buržoazií mezinárodní rozměr a mezistátní podobu. Stal se rozporem mezi reálným socialismem a reálným kapitalismem. Princip proletářského internacionalismu se v těchto zcela nových podmínkách rozvinul také do nových forem. Za prvé nabyt podobu vztahů mezi oddíly státně organizovaného proletariátu, čili mezi státy socialistického společenství. Za druhé jde o vztahy solidarity mezi revolučním proletariátem ve vyspělých kapitalistických zemích a státy reálného socialismu. Za třetí jde o vztahy podpory a pomoci mezi státy světové socialistické soustavy a rodícím se proletariátem rozvojového světa, přesněji a úžeji mezi státy reálného socialismu a rozvojovými zeměmi socialistické orientace. Proletářský internacionalismus nabyt nový rozměr. Transformoval se v socialistický internacionalismus.

Revoluční povaha marxismu leninismu vylučuje, aby se vyvíjel samovolně a bezkonfliktně. Od svého vzniku až do současnosti se vyvíjí v nesmířitelné konfrontaci s buržoazními ideologiemi a teoriemi. Buržoazie se nikdy nesmířila s existencí marxismu v jeho teoretické podobě, ani v podobě reálného socialismu. Formy a metody boje buržoazie s marxismem-leninismem jako ideologií a později se státy reálného socialismu se měnily a vyvíjely, i když konečný cíl — zničení socialismu, zůstal do dnešních dnů nezměněný.

Od vzniku marxismu v polovině 19. století se buržoazie pokoušela o jeho zničení cestou totální ignorace. Obdobně po přeměně socialismu z ideologie ve státně organizovanou společnost, tedy po vzniku Sovětského svazu se pokusila mezinárodní buržoazie o jeho zničení pomocí politické a hospodářské blokády. Taktika mlčení a ignorace byla kombinována s taktikou přímého, čelního útoku. Nejen v podobě policejních represí proti předákům revolučního marxistického hnutí v 19. století, nejen v podobě vojenské intervence proti Sovětskému Rusku a vývozu kontrarevoluce do socialistických zemí a do rozvojových zemí socialistické orientace. Přímý útok byl veden i ve sféře politiky a ideologie. Z buržoazních pozic s využitím falzifikací a lží byla teorie a praxe reálného socialismu napádána a interpretována jako historická anomálie, jako sui generis zhoubné bujení organismu společnosti i myšlení, jehož šíření je třeba zatarasit cestu za jakoukoliv cenu. Relativně krátká doba existence reálného socialismu prokázala jeho mimořádnou odolnost a životaschopnost. Jeho rozvoj do podoby světové soustavy s dynamicky se rozvíjející ekonomikou změnil výrazně poměr sil ve světě. Jeho úspěchy ve většině oblastí společenského života přeměnily socialismus v reálnou alternativu kapitalismu. Socialismus se stal přitažlivý pro další milióny obyvatel naší planety. Vznikla zcela nová historická situace. Po její analýze buržoazními teoretiky a politiky došlo v taktice antikomunismu k další změně. Boj proti socialismu je veden v posledních desetiletích pod hesly jeho obrody, zdokonalení, zlepšení, zhumanitnění a zdemokratizování. Ve skutečnosti jde o program ideologického rozložení a postupné demontáže socialismu. Konstruuji se modely národních variant socialismu se silným antisovětským nábojem. Zpracovávají se projekty mostů mezi Západem a Východem. Připravují se recepty jakési ideální třetí cesty rozvoje společnosti. Společným jmenovatelem

všech těchto ideologických modelů je buržoazní a sociálně demokratická deformace marxismu, ale i reálného socialismu ve smyslu kastrace jeho revoluční podstaty. V této souvislosti nelze přehlédnout, že právě princip proletářského a socialistického internacionalismu byl a je na předním místě cílem útoků otevřených i skrytých antikomunistů. Tak tomu bylo v krizovém období koncem 60. let v ČSSR, kdy pravicové síly vynakládaly nemalé úsilí, aby princip proletářského internacionalismu byl nahrazen nacionalismem, neutralismem a kultem trhu. Snažily se zdiskreditovat internacionální spolupráci našeho státu se zeměmi socialistického společenství a především se Sovětským svazem. Nejinak je tomu na počátku 80. let v PLR. Společenská krize v Československu i v Polsku je buržoazními teoretiky vydávána nejen za důkaz krize socialismu, ale i za důkaz jeho neživotaschopnosti ve středoevropském prostoru. Podstata problému je však jinde. Společenská krize v socialistickém Československu i v lidovém Polsku má své kořeny v odchýlení se od obecných zákonitostí výstavby socialismu, mimo jiné i v nedůsledném uplatňování principu socialistického internacionalismu.

Buržoazní antisocialistické a antisovětské teorie prosakují i do některých komunistických stran v zemích vyspělého kapitalismu. Projevem této ingerence je vznik tzv. eurokomunismu v 70. letech. Eurokomunismus popírá obecné zákonitosti výstavby socialismu a tím i jeho internacionální podstatu. Proletářský internacionalismus označuje za nástroj moci SSSR v mezinárodních vztazích, za nástroj hegemonistické politiky Moskvy. Z obdobných pozic odmítají princip proletářského internacionalismu i maoisté.

Podstata sváru mezi marxismem a revizionismem v otázce proletářského internacionalismu tkví ve vymezení jeho povahy, tedy v tom, zda ho chápeme jako objektivní a zákonitý, nebo subjektivní a nahodilý jev. A k této otázce má co říci i ekonomická věda.

Obecný princip proletářského internacionalismu má vždy konkrétní historickou podobu. Jeho realizace a uplatnění je nedílnou součástí strategie a taktiky třídního boje. Objektivní povaha proletářského internacionalismu je podmíněna především ideologickou a politickou jednotou komunistického hnutí a zemí socialistického společenství. Touto identitou se rozumí jednota cílově programová i akční, která však nevyklučuje v rámci obecných zákonitostí národní variabilitu.

V podmínkách třídně rozděleného světa a vědeckotechnické revoluce ve vojenskmá socialistickeý internacionalismus i vojenský rozměr, kterým se rozumí nevyhnutelnost zabezpečování obrany socialistického společenství jako celku před možnou imperialistickou agresí v mezinárodním měřítku.

Nezrušitelný základ má proletářský internacionalismus i v jednotě životních potřeb proletariátu a v jednotě ekonomických zájmů zemí socialistického společenství. V tomto smyslu tkví nevyvratitelnými kořeny v ekonomické základně. Zatímco ideově politické souvislosti proletářského a socialistického internacionalismu jsou zjevné, ekonomické souvislosti jsou méně zřetelné, a proto se snadno přehlédnou.

Mezi proletářským internacionalismem a ekonomikou lze zjistit dvě základní souvislosti.

1. Ekonomika determinuje proletářský internacionalismus a vtiskuje mu objektivní povahu. A to jak v etapě boje o politickou moc, tak v etapě výstavby socialistické společnosti.

2. V ekonomické sféře se proletářský internacionalismus i prakticky realizuje, a to ve dvou fázích. V hospodářském boji jako konkrétní formě třídního boje v etapě do dobytí moci. Po vítězství socialistické revoluce ve více zemích spoluprací a vzájemnou pomocí v oblasti ekonomické teorie, ale především v oblasti hospodářské politiky.

Text, který následuje, neobsahuje výklad proletářského a socialistického internacionalismu jako společenského fenomenu ve všech hlavních souvislostech, tj. ve sféře ideologické, politické, vědecké, technické, vojenské apod. Náš cíl je podstatně skromnější. Pozornost je věnována ekonomickým souvislostem proletářského internacionalismu. V závěrečné části textu, ve které se sledují ekonomické souvislosti internacionálních vztahů mezi zeměmi socialistického společenství, je položen důraz na hledání objektivních ekonomických podmínek socialistického internacionalismu, se zvláštním zřetelem na etapu výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Problematikou forem hospodářské spolupráce, a to v rovině teoretické i v rovině konkrétní hospodářské politiky, se zabývají jiné, snadno dostupné publikace.

* * *

Ekonomický základ proletářského internacionalismu tkví v kvalitativně identickém postavení vlastníků pracovní síly, oddělených od výrobních prostředků. Postavení pracujících za kapitalismu, a to bez ohledu na konkrétní změny ve spotřebě a životní úrovni, je dáno námezdním vztahem, který se v procesu vývoje kapitalismu sice vyvíjí, ale jehož podstata zůstává nezměněna. Vztah kapitálu a práce je přes formální tržní rovnost monopolní nadvládou kapitálu nad prací na základě monopolního přivlastňování věcných prvků výroby a současně i vyrobené produkce, která stojí proti práci jako kapitál. Realizace nadhodnoty je pak projevem monopolu třídy vlastníků výrobních prostředků a tedy — absolutním zákonem kapitalismu. „Vztah kapitálu a námezdní práce určuje celý charakter výrobního způsobu — kapitalista a námezdní dělník jsou jako takoví jen ztělesněním, personifikací kapitálu a námezdní práce.“¹ Využívání námezdní pracovní síly, bez ohledu na národnostní, profesionální a jiná hlediska, tedy pracovní síly univerzální, je základem objektivizujícím proletářský internacionalismus.

Dynamizaci námezdního vztahu vysvětluje teorie reprodukce a akumulace kapitálu. „Ustavičné udržování a reprodukce dělnické třídy zůstává vždy nezbytnou podmínkou reprodukce kapitálu.“² „Dělník tedy ustavičně produkuje objektivní bohatství jako kapitál, jako moc, která je mu cizí, která jej ovládá a vykořisťuje, a kapitalista právě tak ustavičně produkuje pracovní sílu jako subjektivní zdroj bohatství oddělený od prostředků jejího vlastního zpředmětnění a uskutečnění — existující jen v organismu dělníka samém, zkrátka produkuje dělníka jako námezdního dělníka.“³ Proces reprodukce kapitálu tedy fixuje námezdní vztah, proces akumulace jako moment reprodukce kapitálu způsobuje extenzivní roz-

širování námezdního vztahu a v tomto smyslu je základem třídní polarizace ve společnosti. „Prostá reprodukce ustavičně reprodukuje sám kapitalistický vztah – kapitalisty na jedné straně, námezdní dělníky na druhé straně. Reprodukce v rozšířeném měřítku reprodukuje kapitalistický vztah v rozšířeném měřítku: více kapitalistů, nebo větší kapitalisty na jednom pólu, více námezdních dělníků na druhém pólu.“⁴

Kapitalistická konkurence způsobuje, že integrální součástí kapitalistické akumulace je technický pokrok, který má závažné sociálně ekonomické důsledky. Za prvé vede ke zvyšování stupně vykořisťování (výroba relativní nadhodnoty) a tím prohlubuje třídní antagonismus kapitalistické společnosti. Za druhé způsobuje, ceteris paribus, vznik a rozšiřování rezervní armády nezaměstnaných, čímž prvek proletářské solidarity dostává nový rozměr. Nezaměstnanost zhoršuje životní postavení nezaměstnaných, ale i zaměstnaných dělníků. Především je „hydraulickým lisem“ na relativní a někdy i absolutní pokles mezd (variabilního kapitálu). Nezaměstnaní, jako členové rodin zaměstnaných dělníků a jako členové odborových organizací, jsou „živeni“ zaměstnanými. Tato skutečnost objektivně a dlouhodobě zpevňuje proletářskou solidaritu, i když v konkrétních historických podmínkách může působit (např. v podobě stávkokazů) destruktivně. Za třetí technický pokrok transformuje původně technologicky univerzálního dělníka jednak v dílčího, jednak v souhrnného dělníka a současně mění formální podřízení práce kapitálu v podřízení faktické. Zejména tato skutečnost vytváří v námi sledovaném problému novou souvislost.

Na počátku kapitalismu se sice postavení dělníka lišilo kvalitou námezdního vztahu od postavení nevolníka a svobodného řemeslníka, ale mělo ještě prvky „starého“ postavení pracujících za kapitalismu. Námezdní práce nebyla obvykle ještě jediným zdrojem obživy. Dělník byl zpravidla ještě částečně spojen s půdou – byl drobným vlastníkem půdy. V tomto smyslu nebylo podřízení dělníka kapitalistovi ještě absolutní. Vyrábělo se řádově stejnými, tj. rukodělnými nástroji jako ve středověké dílně. „Kapitál si zprvu podřizuje práci za technických podmínek, v nichž se historicky nalézá.“⁵ Dělník zbavený výrobních prostředků mimoekonomickými, tj. násilnými a administrativními prostředky a vlastníci jen svou pracovní sílu, byl ekonomicky donucen jít na kapitalistický trh práce. Technicky a technologicky byl však ještě schopen vyrobit celý výrobek a za výjimečně příznivých podmínek se námezdního vztahu zbavit a osamostatnit se jako jednotlivec, jako individuální výrobce. Jde o tzv. formální podřízení práce kapitálu. V dalším rozvoji kapitalismu došlo jednak k definitivnímu odtržení dělníka od půdy a jednak v důsledku kapitalistické akumulace při rostoucí organické skladbě kapitálu došlo k rozvoji obecné, zvláštní a jednotlivé dělby práce. Vznikalo mnoho nových národohospodářských, ale především průmyslových odvětví a oborů, jež jsou technologicky spjaté, tzn. že pracují vzájemně jedno pro druhé. Specializují se výrobní nástroje a stroje a následně se nevyhnutelně specializují i dělníci. „Tito speciali-

¹ Marx Karel: Kapitál III/2, Praha 1956, str. 427.

² Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 604.

³ Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 602.

⁴ Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 647.

zování dělníci ztrácí postupně návyky a tím i schopnost provozovat staré řemeslo v celém rozsahu.⁶ Strojová velkovýroba, přesněji „dělba práce v kapitalistických poměrech dělníka znetvořuje tím, že ho přeměňuje v dílčího dělníka“.⁷ Technologicky spjatá řada dílčích dělníků vytváří dělníka souhrnného, který je výlučně schopen vytvořit konečný výrobek. Technicky a technologicky se stalo osamostatnění a osvobození dělníka jako jednotlivce nemožné. Dělník je nadále kapitálu podroben definitivně a absolutně. Formální podřízení práce kapitálu se mění v podřízení faktické. Reálným se stává v budoucnu osvobození dělníka již jen jako souhrnného dělníka — jen jako dělnické třídy. Bez ohledu na konkrétní velikost spotřeby v té či oné zemi a době byl neviditelný řetěz, kterým je dělník připoután ke kapitálu, definitivně ukut. Může být sice buď více povolen, nebo naopak více utážen, to ovšem nic nemění na skutečnosti, že postavení dělníka je závislé jak na kapitálu, tak současně i na boji proti němu. Třídní antagonismus dělnické a kapitalistické třídy se zformoval definitivně a do rozvinuté podoby. Dějiny kapitalistické výroby jsou dějinami bojů mezi „souhrnným kapitalistou, tj. třídou kapitalistů, a souhrnným dělníkem, tj. dělnickou třídou“.⁸ Jde o další podstatný ekonomický kořen solidarity a internacionalismu.

Opustíme-li výrobní proces a soustředíme pozornost na další fázi re-produkčního procesu, tj. na procesy rozdělovací, zjistíme dvě další souvislosti mezi ekonomikou a proletářskou solidaritou.

Za prvé v důsledku kapitalistické svobodné konkurence dochází přes rozdíly v technickoekonomické úrovni jednotlivých průmyslových odvětví k transformaci hodnoty ve výrobní cenu a nadhodnoty v průměrný zisk. Jde o projev ekonomického monopolu třídy vlastníků výrobních prostředků jako celku a současně o projev ekonomické rovnosti uvnitř této třídy. Vykořisťování dělníků dostává nový — nadpodnikový rozměr. I když tržní vztah mezi konkrétním kapitalistou a konkrétním dělníkem (dělníky) lze právně identifikovat, ekonomicky se transformuje ve vykořisťování třídy třídou. „Každý jednotlivý kapitalista i všichni kapitalisté každé jednotlivé výrobní sféry jako celku se podílejí na vykořisťování celé dělnické třídy celkovým kapitálem a na stupni tohoto vykořisťování nejen ze všeobecné třídní sympatie, nýbrž přímo ekonomicky, protože... průměrná míra zisku závisí na stupni vykořisťování celkové práce celkovým kapitálem.“⁹

Za druhé v důsledku specializace kapitalistů na průmyslové podnikatele, bankéře, velkoobchodníky a kapitalistické podnikatele v zemědělství se celková společenská nadhodnota vyrobená ve společnosti rozděluje v souladu s objektivními ekonomickými zákonitostmi. Každý podnikatel realizuje v delším časovém úseku v podobě průměrného zisku alikvotní díl společenské nadhodnoty, odpovídající jeho podílu na celospolečenském kapitálu. „Kapitalista, který vyrábí nadhodnotu, tj. vysává neplacenou práci přímo z dělníků a fixuje ji ve zboží, je první, kdo si přivlastňuje nadhodnotu, ale naprosto není jejím posledním vlastníkem. Musí se o ni

⁵ Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 334.

⁶ Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 362.

⁷ Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 388.

⁸ Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 253.

⁹ Marx Karel: Kapitál III/I, Praha 1955, str. 213.

potom dělit s kapitalisty, kteří vykonávají jiné funkce ve společenské výrobě jako celku, s pozemkovým vlastníkem atd. Nadhodnota se tedy štěpí na různé části. Její zlomky připadají různým kategoriím osob a nabývají různých, navzájem nezávislých forem, jako je zisk, úrok, pozemková renta atd.“¹⁰

V této souvislosti se vynořuje otázka, zda realizace mimořádného zisku nevnáší do námi sledované problematiky rušivý prvek. Soudíme, že kategorie mimořádného zisku zákon průměrného zisku a výrobní ceny nezpochybňuje, ale naopak potvrzuje. Mimořádný zisk je v důsledku dočasného monopolu výrobních nebo tržních podmínek, kterými disponují jednotliví kapitalisté, dočasný a krátkodobý. Je v čase proměnlivý nejen z hlediska svých nositelů, ale i z hlediska konkrétní velikosti. V celospolečenských rozměrech lze od mimořádného zisku abstrahovat, protože zákon mimořádného zisku je v podmínkách svobodné konkurence imanentní a nevyhnutelnou součástí zákona průměrného zisku. Je projevem „netěsnění“ mechanismu kapitalistické konkurence, s jehož pomocí se proces rozdělování společenské nadhodnoty uskutečňuje.

Zjistili jsme, že zespolečenštěna je nejen vlastní kapitalistická výroba a tedy i její imanentní stránka – kapitalistické vykořisťování. Zespolečenštěn je celý reprodukční proces ve všech fázích, včetně procesů rozdělovacích. Každý kapitalista vykořisťuje „své“ dělníky, ale současně třída kapitalistů si rozděluje celospolečenskou nadhodnotu vytvořenou všemi dělníky. A proto třída stojí proti třídě.

Historicky nejstarší formou třídního boje proletariátu je hospodářský boj, který jednak sleduje konkrétní omezené cíle (např. zkrácení délky pracovního dne, zvýšení mzdy, zlepšení pracovních a sociálních podmínek), jednak je školou solidarity a internacionalismu. „Izolovaný dělník, dělník jako ‚svobodný‘ prodavač své pracovní síly, není s to klást jakýkoliv odpor, jakmile kapitalistická výroba dozrává k jistému stupni. Stanovení normálního dne je proto výsledkem vleklé, více či méně skryté občanské války mezi třídou kapitalistů a dělnickou třídou.“¹¹

Můžeme shrnout, že Karel Marx ve svém celoživotním ekonomickém díle provedl nejen hlubokou kritickou analýzu kapitalistického výrobního způsobu a zejména vykořisťovatelského námezdního postavení proletariátu, ale současně odkryl jako prvý ekonomické determinanty proletářské solidarity a proletářského internacionalismu.

* * *

Přechod k monopolnímu stadiu kapitalismu prohloubil dále ekonomickou polarizaci společnosti jako celku, ale fixoval i ekonomickou diferenciaci uvnitř třídy kapitalistů. Tím došlo současně k dalšímu zesílení ekonomických podmínek pro rozvoj proletářského internacionalismu. Tyto nové jevy se staly předmětem zkoumání V. I. Lenina.

Monopol ekonomické síly založený na koncentraci a centralizaci kapitálu byl dalším stupněm v zespolečenšňování reprodukčního procesu jako celku

¹⁰ Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 595.

¹¹ Marx Karel: Kapitál I, Praha 1953, str. 322.

i jeho jednotlivých fází. Lze zjistit, že historicky nejdříve probíhal proces monopolizace v podobě kartelů ve sféře oběhu. Později byla monopolizována i výroba. Prvým stupněm byla horizontální (vnitroodvětvová) koncentrace mající podobu trustu. Dalším stupněm byla vertikální (víceodvětvová) koncentrace mající podobu koncernu. Postupně docházelo ke kombinaci výroby od prvovýroby až k finální produkci. Souběžně docházelo k srůstání průmyslového, bankovního, obchodního a dalších forem kapitálu do podoby tzv. finančního kapitálu. Systémem účasti, formou poskytovaných licencí menším podnikům, ale i jinými cestami monopolní kapitál ovládá kapitálové prostředky, které jsou daleko větší než jeho vlastní kapitál. Finanční kapitál disponuje tedy nejen kapitálem vlastním, ale i kapitálem cizím. Koncentrace a centralizace kapitálu se uskutečňovala ale i bez jakýchkoliv technologických souvislostí. Šlo o hromadění věcných faktorů reprodukčního procesu v různých odvětvích národního hospodářství, institucí oběhu, ale i řady institucí v oblasti společenské nadstavby — např. tiskových, kulturních, správních, vědeckovýzkumných a jiných. Vznikly tak konglomeráty obrovské ekonomické síly. Síla monopolů začala srůstat se silou státu. Proces kapitalistického zespolečnění se v podobě státně monopolního kapitalismu rozšířil do hranic celé společnosti reprezentované kapitalistickým státem.

Současně vznikaly mezinárodní a nadnárodní monopoly, které si mezi sebou rozdělily hospodářsky celý svět. „Finanční kapitál takto v pravém slova smyslu rozprostírá své sítě na všechny země světa.“¹² Dotvořila se koloniální soustava imperialismu. Kapitalismus se vyvinul do podoby světové hospodářské soustavy rozpolcené na dvě hemisféry. Na země vyspělé, mající monopol na kapitál, techniku a vědu, a na země nevyspělé, mající naopak monopol na bídu a všeobecnou společenskoeconomickou zaostalost. Reprodukční proces v koloniích se začal vyvíjet jako podřízená součást reprodukčního procesu vyspělých kapitalistických zemí. Ekonomickým základem koloniálního vztahu je tedy vykořisťovatelský kapitálový vztah.

Proces monopolizace pokračoval po druhé světové válce intenzivně formou regionální ekonomické integrace vyspělých kapitalistických zemí západní Evropy. „Epocha nejnovějšího kapitalismu nám ukazuje, že se mezi svazy kapitalistů utvářejí jisté vztahy na podkladě hospodářského rozdělení světa a zároveň ve spojitosti s politickými svazy — státy utvářejí se jisté vztahy na podkladě teritoriálního rozdělení světa, na podkladě boje o kolonie, boje o hospodářský prostor.“¹³

Proces monopolizace byl po druhé světové válce urychlen i nástupem vědeckotechnické revoluce s následnou rychlou změnou podmínek pro reprodukční proces, a to jak ve smyslu jeho stimulace, tak ve smyslu jeho retardace. Prudce se začala měnit i odvětvová struktura národního hospodářství.

Konečně nelze přehlédnout vliv agresivní zahraniční politiky imperialistických států, jejímž nositelem byly vzniknuvší vojenskoprůmyslové komplexy v zemích nejvyspělejšího kapitalismu. Vojenskoprůmyslové komplexy preferující rozvoj odvětví zbrojní výroby včetně návazných sub-

¹² Lenin, V. I.: Spisy, sv. 22, Praha 1959, str. 264.

¹³ Lenin, V. I.: Spisy, sv. 22, Praha 1959, str. 274.

dodavatelských odvětví výrazně ovlivnily další proces internacionalizace, koncentrace a centralizace soudobého monopolního kapitálu.

Dosavadní úvahu o monopolním kapitalismu lze uzavřít zjištěním, že došlo k zespolečenštění kapitálu, a to jednak v rámci více odvětví v jedné zemi, jednak v rámci více zemí. Vykořisťování se internacionalizuje do rozměrů celé světové kapitalistické soustavy. Vytvořila se široká mezinárodní fronta kapitálu, která i přes nelítostný vnitřní konkurenční boj stojí jako antagonistická síla proti práci.

Současné došlo k zespolečenštění práce, které je rubem zespolečenštění kapitálu. Výroba se stala společenskou jednak z hlediska dělby a kombinace práce v rámci mnoha odvětví národního hospodářství, jednak z hlediska mezinárodní dělby práce. Nadnárodní monopoly kombinují námezdní práci mnoha profesí, řady odvětví, více zemí a nezdědky i několika kontinentů. A i když motivy těchto procesů tkví primárně ve zhodnocovacích potřebách monopolního kapitálu, sekundárně vedou k internacionalizaci práce a tím k vytváření nebyvalé široké ekonomické základny internacionalismu dělnické třídy.

V podmínkách imperialismu se tak vytvářejí objektivně zralé podmínky pro internacionální koordinaci boje pracujících celého světa. „Kapitál je síla mezinárodní. Má-li být poražený, je nutno vytvořit mezinárodní svazek dělníků, mezinárodní bratrstvo dělníků.“¹⁴ Jinou otázkou však je, že tato možnost se automaticky nemění ve skutečnost. Je tomu tak jednak proto, že samy monopoly a imperialistické státy provádějí diferenciatní sociální a mzdovou politiku vůči jednotlivým částem dělnické třídy podle profesionálních nebo národnostních hledisek. Tím usilují o erozi internacionální solidarity a jednoty pracujících. Je tomu tak dále proto, že jednotlivé oddíly dělnické třídy nedozrály stejně ve stupni poznání a vědomí nutnosti internacionální jednoty. Projevem je roztržštěnost odborového hnutí. Tyto otázky však mají převážně ideové politickou povahu a vymykají se z ekonomické problematiky.

Nezvratnou skutečností však je, že fronty kapitálu a práce se v soudobém kapitalismu nebyvalou měrou polarizují a navzájem vyhrocují. Důkazem toho jsou hluboké a ostré sociálně ekonomické otřesy a krize, kterými prochází svět vyspělého kapitalismu v 70. a na počátku 80. let.

* * *

Ve 20. století došlo v důsledku nadvlády a působení monopolního kapitálu a imperialistických států k výraznému prohloubení a zrychlení nerovnoměrného hospodářského a politického vývoje kapitalismu. Proto i podmínky pro zánik kapitalismu zrají nerovnoměrně. Kapitalismus jako společenský řád zaniká postupně v relativně dlouhém historickém období. Po vyřešení rozporu mezi kapitálem a prací v Rusku v roce 1917, po druhé světové válce ve více zemích Evropy, Asie a později i Latinské Ameriky, se vyvinul rozpor mezi již existujícím reálným státně organizovaným socialismem a ještě existujícím kapitalismem. Jde o hlavní rozpor současné epochy přechodu lidstva od kapitalismu k socialismu v celosvět-

¹⁴ Lenin, V. I.: Spisy, sv. 30, Praha 1955, str. 293.

tovém měřítku. Již zvítězivší proletariát v jedné části světa a dosud nezvítězivší proletariát ve druhé části světa vytváří však z hlediska boje proletariátu s buržoazií jednu stránku tohoto rozporu, byť vnitřně diferencovanou a jevově odlišnou.

Uvnitř společenství zemí reálného socialismu se jednotlivé země nacházejí v dané době na nestejném stupni technickoekonomického a sociálního rozvoje a tedy v různých etapách budování socialistické společnosti. Spektrum se rozšíří, připočteme-li k zemím reálného socialismu rozvojové země socialistické orientace. SSSR klade základy komunismu. Většina evropských socialistických zemí řeší problémy výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Méně vyspělé země budují základy socialismu a konečně početná skupina rozvojových zemí socialistické orientace vytváří teprve podmínky pro zahájení výstavby socialistické společnosti v budoucnu. Realita rozdílů ve stupni zralosti socialistické společnosti, ale i specifické národní podmínky rozrůžňují socialistické společenství do více státně organizovaných forem. „Pojem socialismus dnes nelze chápat jinak než se zřetelem k nesmírně bohatým praktickým zkušenostem národů Sovětského svazu a dalších bratrských zemí. Tyto zkušenosti ukazují, jak složité jsou četné problémy, jež vyvstávají na cestě socialistické výstavby.“¹⁵ Rozdíly mezi socialistickými státy však nepopírají existenci a působnost obecných zákonitostí a principů výstavby socialismu, včetně principu socialistického internacionalismu, který je vůdčím principem při formování vztahů mezi zeměmi socialistického společenství. Představuje reálnou dimenzi vztahů mezi socialistickými státy, a to bez ohledu na stupeň sociálně ekonomického rozvoje jednotlivých zemí. Je platným principem vztahů mezi zeměmi budujícími rozvinutou socialistickou společností, dále mezi těmito zeměmi a státy budujícími základy socialismu, konečně mezi výše uvedenými dvěma skupinami zemí a rozvojovými zeměmi socialistické orientace. Nelze přehlédnout, že v jednotlivých vývojových etapách vystupují do popředí rozdílné ekonomické příčiny i ekonomické formy, ve kterých se socialistický internacionalismus projevuje. Při uplatňování principu socialistického internacionalismu mají jednotlivé socialistické země rozdílnou úlohu, která závisí za prvé na stupni sociálně ekonomického rozvoje, na síle a výkonnosti ekonomického, technického a vědeckého rozvoje, na síle a výkonnosti ekonomického, technického a vědeckého potenciálu, ale i na teritoriálním rozměru jednotlivých zemí. Dynamizující úlohu plní především země ekonomicky a technicky nejvyvinutější. Mimořádnou a zcela nezastupitelnou úlohu má SSSR. Vyplyvá nejen z bohatých zkušeností z výstavby socialismu, ale především z rozsáhlého a komplexního přírodního a ekonomického potenciálu, kterým Sovětský svaz disponuje. Ostatní socialistické země jsou nejen geograficky menší, ale mají neúplnou surovinovou a výrobní základnu. SSSR využívá ekonomicky výhodné součinnosti se socialistickými zeměmi, ale především vyrovnává deficity v jejich palivoenergetické a surovinové základně, ale zčásti i v některých potravinách, strojích a zařízeních. SSSR nezabezpečuje jen podstatnou část věcných prvků pro výrobní proces, ale současně velká

¹⁵ Andropov J.: Učení Karla Marxe a některé otázky výstavby socialismu v SSSR. In: Rudé právo 24. 2. 1983.

absorbční kapacita sovětského trhu zajišťuje stabilní a dlouhodobě výhledový odbyt značné části exportu socialistických zemí.

Objektivním základem socialistického internacionalismu je identita ideologie marxismu-leninismu, politických a vojenskoobraných zájmů, ale i programových sociálně ekonomických cílů. Z ekonomického hlediska je základem socialistického internacionalismu homogenita ekonomické základny v zemích socialistického společenství, která se skládá z více prvků.

Za prvé jde o nevyhnutelnost vybudování nebo dobudování materiálně technické základny socialismu. Tento proces nemůže v důsledku řady limitujících činitelů probíhat v jednotlivých zemích autarkicky, ale výlučně ve vzájemné součinnosti.

Za druhé jde o identitu nebo blízkou příbuznost budovaných ekonomických vztahů, kterými se rozumí v užším slova smyslu postupné překonání mnohosektorovosti a nastolení socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků. V širším slova smyslu se socialistickými výrobními vztahy rozumí realizace společenského přivlastňování v celém reprodukčním procesu, tedy ve fázi výroby, rozdělování, směny i ve spotřebě.

Za třetí jde o nevyhnutelnost centrální regulace a plánovitého řízení národního hospodářství jako celku i jeho jednotlivých částí.

Tyto obecné zákonitosti výstavby socialistické společnosti, formulované pregnančně na poradě komunistických a dělnických stran v Moskvě v roce 1957, představují tři podstatné ekonomické kořeny internacionálních vztahů mezi socialistickými zeměmi.¹⁶

Socialistický internacionalismus obsahuje v ekonomické oblasti aspekt pomoci a aspekt kombinace rozvojových prostředků a sil. Ekonomická a technická pomoc v podobě úvěrů či darů se jeví z pohledu statiky jako jednostranná oběť nebo dokonce jako ztráta pro zemi, jež pomoc poskytuje. S přihlédnutím k času, tedy z pohledu dynamiky, je ekonomická pomoc výhodná oboustranně. Má pozitivní účinek nejen na rozvoj země, která pomoc přijímá, ale i na zemi, která pomoc poskytuje. Efektivnost ekonomické spolupráce je přímo úměrná vyrovnávání rozdílů ve vyspělosti socialistických zemí a tedy úrovně obou partnerů. Podstatnou stránkou pomoci je multiplikační účinek na rozvoj ekonomiky zemí celého socialistického společenství. Kombinace zdrojů se uskutečňuje v zájmu racionálního a efektivního využívání surovinového, energetického, výrobního i lidského potenciálu jednotlivých socialistických zemí.

Historické zkušenosti vypovídají, že v přechodném období od kapitalismu k socialismu je základní ekonomickou stránkou socialistického internacionalismu vzájemná hospodářská pomoc jednotlivých zemí budujících socialismus, jež je přiměřená jejich reálným možnostem. V ekonomické sféře hrály významnou úlohu Československo, NDR a především SSSR. Šlo o důsledek dvou skutečností. Především to byla realita nekomplexnosti, jednostranné deformace a nízké úrovně výrobních sil jednotlivých lidově demokratických zemí. Za druhé to bylo embargo jako nástroj hospodářské války imperialistických zemí proti zemím budujícím socialismus. Vzájemná internacionální hospodářská pomoc a spolupráce umožnila v historicky

¹⁶ Dokumenty z porad představitelů komunistických a dělnických stran. 1957 a 1960. Praha 1975, str. 12, 13.

krátké době 10–15 let vybudovat socialistické ekonomické a společenské vztahy a současně obhájit socialismus před hospodářským útokem imperialismu.

* * *

Po vybudování základů socialismu vstoupily vyspělejší socialistické země v průběhu 60. a 70. let na dráhu budování rozvinuté socialistické společnosti.¹⁷ Tato etapa jednak umožňuje, ale především nevyhnutelně vyžaduje, aby princip socialistického internacionalismu byl v ekonomické sféře uplatňován v daleko větším rozsahu a s daleko větší nálehavostí než v počátečních fázích výstavby socialistické společnosti.

Kvalitativně nové vnitřní i vnější podmínky postupně, ale i podstatně změnilo nároky reprodukčního procesu v jednotlivých zemích. Extenzivní rozvoj ekonomiky s autarkickými prvky narazil na bariéry, které sám sobě vytvořil. Postupně byly vyčerpány snadno dostupné lidské zdroje i některé věcné prvky reprodukčního procesu. Souběžně se rozvíjela vědeckotechnická revoluce do takového stavu zralosti, kdy bylo možné její výsledky prakticky využívat v ekonomické sféře. Stalo se nevyhnutelným postupně navádět ekonomiku na dráhu intenzivního rozvoje, jehož integrální součástí byl požadavek vysoce efektivního fungování ekonomiky a vynakládání sil a prostředků. Z toho vyplývá řada následných, často

¹⁷ Etapu rozvinutého (vyspělého) socialismu lze z ekonomického hlediska ve zhuštěné zkratce charakterizovat následujícími rysy:

- Socialismus se již rozvíjí na vlastní, plánovitě vybudované technickoekonomické základně, mající ucelený a homogenní charakter.
- Rozvoj výrobních sil vstoupil do vyšší etapy charakteristické aplikací vědeckotechnické revoluce do reprodukčního procesu, kdy se věda stává bezprostřední výrobní silou. Mimořádná rozvojová energie je uvolňována spojením potenciál vědeckotechnické revoluce se socialistickými výrobními poměry.
- Postupně se mění charakter práce a následně i místo práce v životě socialistického člověka.
- Vzhledem k postupnému vyčerpávání extenzivních zdrojů ekonomického růstu se stává nevyhnutelným navádět ekonomiku na dráhu intenzivního ekonomického růstu.
- Intenzifikace ekonomiky v sobě obsahuje nárok podstatného zvýšení efektivity při vynakládání věcných, lidských i hodnotových prostředků.
- Pro rozvoj výrobních vztahů je charakteristický nejen rozvoj obou forem socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků, ale i proces postupného sblížení státní a družstevní formy vlastnictví výrobních prostředků.
- Předpokladem, ale i nedílnou součástí zvyšování efektivity reprodukčního procesu je zdokonalování řízení národního hospodářství, a to v jednotě direktivní i ekonomické stránky řízení.
- Rozvoj ekonomické spolupráce zemí socialistického společenství vstoupil do etapy postupné socialistické ekonomické integrace.
- Postupně se formuje jako logický důsledek dynamizace výrobních sil i výrobních vztahů socialistický způsob života, včetně růstu životní úrovně pracujících.
- Vysoký stupeň rozvoje technické i společenské stránky ekonomiky, ale i společenské nadstavby, umožňuje harmonický rozvoj společensko ekonomické reality ve všech hlavních komponentech. Rozvinutý ekonomický potenciál umožňuje plnit souběžně trojediný úkol: za prvé zabezpečit růst spotřeby a životní úrovně pracujících, za druhé zajistit vysokou míru akumulace s následným dynamickým růstem ekonomiky, a konečně za třetí vytvořit potřebné ekonomické předpoklady pro obranu zemí socialistického společenství před možnou agresí imperialistických zemí.

rozporných souvislostí. Rostou náklady na základní a aplikovaný výzkum a vývoj. Zavádění nových technik a technologií je investičně náročné. Z hlediska kvantity i kvality jsou problémy rozvoje vědy a výzkumu neřešitelné v plném rozsahu jednotlivými zeměmi. Sortiment užitných hodnot výrobní i spotřební povahy v důsledku všeobecného rozvoje společnosti v čase značně roste. Na druhé straně si požadavek efektivnosti vynucuje velkosériovou a hromadnou výrobu ve všech technologicky možných případech, jako základní předpoklad snižování výrobních nákladů. Z této skutečnosti plyne jednak nevyhnutelnost zúžení sortimentu vyráběných užitných hodnot v jednotlivých zemích, jednak „nadprodukce“ kapacitní i výrobní, převyšující podstatně absorpční schopnost vnitřních trhů pro rostoucí počet v jednotlivých zemích specializovaně vyráběných užitných hodnot. Rostoucí počet užitných hodnot v jednotlivých zemích nevyráběných je naopak zcela deficitní. Logickým východiskem je rozvoj směny zboží a služeb na mezinárodním socialistickém trhu, přičemž dynamika zahraničního obchodu socialistických zemí předstihuje dynamiku výroby.¹⁸ Druhým logickým východiskem je mezinárodní výrobní specializace a kooperace, umožňující efektivní překonávání disparity mezi potřebami a zdroji jednotlivých zemí. Východiskem specializace jsou odlišné přírodní a společenskoekonomické podmínky jednotlivých socialistických států. Tyto souvislosti ústí v nevyhnutelnost společných projektů a kombinace společných investic více zemí. Dalším nárokem je složitá přestavba národohospodářských a oborových struktur jednotlivých zemí, související jak s procesem vědeckotechnické revoluce, tak s rozvojem mezinárodní socialistické dělby práce. Konečně je zde faktor času. Naznačené změny v ekonomice socialistických zemí se realizují postupně, z čehož plyne nárok dlouhodobé vyjasněnosti hlavních rozvojových souvislostí a koordinace hospodářské, především investiční politiky, protože efektivnost investic má významný mezinárodní rozměr. K vnitřním determinantům socialistického internacionalismu patří i nevyhnutelnost vyrovnávat rozdíly v ekonomické úrovni a vyvinutosti oblastí, ale i zemí. Vyrovnávání ekonomické úrovně je podmínkou efektivní dělby práce a kooperace zemí socialistického společenství, která urychlí jejich budoucí hospodářský rozvoj.

Rozhodujícím činitelem působícím ve směru rozvoje socialistického internacionalismu jsou nepochybně vnitřní sociálně ekonomické přeměny, ke kterým v socialistických zemích dochází. Podstatný a nezanedbatelný vliv mají však i podmínky vnější, ve kterých se země socialistického společenství rozvíjejí. Tyto podmínky mají objektivní a subjektivní stránku.

Objektivní stránka tkví v tom, že již více jak jedno desetiletí se prohlubuje krize kapitalistického světa. Jde o souběh cyklické, strukturální a dalších krizí, které působí na kapitalistickou ekonomiku destabilizačně. Ceny primárních surovin, zejména paliv, energetických zdrojů, potravin, ale i hotových výrobků na světových trzích vzrostly až několikanásobně. Rozpory reprodukčního procesu, projevující se především ve fázích oběhu, způsobují zostření konkurenčních podmínek i pro socialistické země.

¹⁸ U věcných prvků výroby jde o směnu nedostatkových nebo specializovaných užitných hodnot. U spotřebních předmětů jde navíc o obohacení vnitřních trhů socialistických zemí především v komoditách průmyslově zpracovaných.

Subjektivní stránka tkví v gradované nepřátelské a agresivní hospodářské politice imperialistických států vůči zemím socialistického společenství. Jde o diskriminaci v podobě restrikcí, limitů a vyšších celních poplatků, pokud jde o naše vývozy. Zboží ze socialistických zemí se, až na výjimky, realizuje na kapitalistických trzích stále obtížněji. Jde o selekci jednotlivých komodit z hlediska vojenskopolitického, včetně přísnějších úvěrových podmínek, pokud jde o naše dovozy. Zboží z kapitalistických zemí je jednak dražší, jednak se, až na výjimky, získává stále obtížněji.

Tyto náročnější vnější podmínky působí ve směru rozvoje socialistického internacionalismu vcelku pozitivně. Čelit náročnějším vnějším podmínkám a do značné míry je eliminovat je možné účinně jen jednotným a koordinovaným postupem zemí socialistického společenství. Na druhé straně nelze přehlédnout, že záměrně diferencovaný přístup imperialistických států vůči jednotlivým socialistickým zemím působí krátkodobě a v konkrétních případech na proces rozvoje socialistického internacionalismu nepříznivě a destabilizačně. Tyto sekundární nepříznivé tendence jsou překonavány cílevědomou koordinací postupu socialistických zemí na vnějších trzích, jednak takovým rozvojem společenství socialistických zemí jako celku i jako částí, aby nebyly ze strany imperialistických zemí ekonomicky zranitelné.

Vnitřní i vnější podmínky, ve kterých se v současném období socialistické země rozvíjejí, vyvolaly v život proces socialistické ekonomické integrace, která je nejen vyspělým projevem socialistického internacionalismu, ale současně i činitelem jeho dalšího rozvoje. Ve vztahu ke sledovanému principu socialistického internacionalismu, realizovaného ve sféře ekonomiky, lze zdůraznit následující funkce mezinárodní ekonomické integrace.

— Umožňuje zrychlit rozvoj výrobních sil na vysoké technické úrovni a s následným zvyšováním objemu i sortimentu výroby.

— Vytváří prostor pro zvyšování efektivnosti společenské výroby a pro růst produktivity i kvality společenské práce.

— Zabezpečuje modernizaci a zdokonalování struktury výroby vzhledem k navádění ekonomiky socialistických zemí na dráhu intenzivního rozvoje.

— Zajišťuje dlouhodobě rostoucí potřeby národního hospodářství v palivu, energii, v nerostných a zemědělských surovinách, ale i ve strojích a moderních zařízeních.

— Umožňuje nejen zvyšovat spotřebu a životní úroveň pracujících, ale i rozvíjet postupně jednotlivé rysy socialistického způsobu života.

— Ústí v upevňování postavení zemí socialistického společenství ve světové ekonomice, v hospodářské soutěži s vyspělými kapitalistickými státy, ale i v posílení obranyschopnosti zemí reálného socialismu.¹⁹

Tyto funkce plní socialistická ekonomická integrace nikoliv samovolně,

¹⁹ V reálném životě neplní dosud socialistická ekonomická integrace všechny funkce ideálně beze zbytku. Nedostatky nejsou důkazem neefektivnosti a iracionality integrace. Jsou naspak důkazem dosud neúplného rozvoje integračních procesů, ale i subjektivních chyb při realizaci jednotlivých integračních projektů. Tyto dvě skutečnosti prokazují, že potenciálních předností mezinárodní socialistické ekonomické integrace dosud plně nevyužíváme. V zájmu všech zemí socialistického společenství je žádoucí využívat je intenzivněji a prosazovat je do života energičtěji.

ale jako důsledek vědomé politické regulace, a to jak v zájmu jednotlivých zemí, tak v zájmu společenství socialistických zemí jako celku. Internacionální charakter vzájemných ekonomických vztahů má především podobu plánovaných vzájemných dodávek zboží za podstatně výhodnějších podmínek, ve srovnání s těmi, jež dominují na světovém kapitalistickém trhu. Vzhledem ke specifickému charakteru zboží výroby v rámci socialistického výrobního způsobu není vědcím motivem obchodních vztahů na mezinárodním socialistickém trhu zisk, ale parametry užité hodnoty. Hodnotové hledisko je ovšem v zájmu efektivního rozvoje ekonomiky, včetně vnějších vztahů, v jednotlivých zemích sledováno. Mimo zahraničního obchodu je princip socialistického internacionalismu uplatňován zejména v oblasti vědeckotechnické spolupráce, při rozvoji výrobní specializace a mezinárodní dělby práce, v multilaterálních investicích při realizaci strategicky významných projektů a při zdokonalování procesu plánování a sblížování mechanismu fungování národních ekonomik.

V závislosti na reálném stupni rozvoje ekonomiky socialistických zemí, na vnějších podmínkách, ale i na stanovených postupných rozvojových cílech, se těžiště integračních procesů mění. Přednostně se realizuje v oblasti materiální výroby, zejména přeskupováním a koncentrací investičních prostředků do rozhodujících odvětví zpracovatelského průmyslu, jež jsou nositelem technickoekonomického pokroku, a dále do odvětví palivoenergetického a těžebního průmyslu. V současné etapě jde o účinnější využívání mezinárodní specializace a kooperace výroby k plnějším pokrytí potřeb ve výkonných strojích, ke zvýšení technické úrovně výrobků, k překonávání nedostatků v technice a v technologii, které lze překonat dovozem jen s rostoucími obtížemi, ke snižování energetické a materiálové náročnosti výroby.²⁰ Stručně řečeno jde o internacionální koordinaci hospodářské politiky, jejímž bezprostředním smyslem je překonání úzkých míst, jež brání dynamičtějšímu a vyváženějšímu rozvoji ekonomiky zemí socialistického společenství.

Závěrem úvahy o socialistickém internacionalismu lze učinit stručné shrnutí. Socialistický internacionalismus, byť prosazovaný a realizovaný i v ekonomické sféře prostřednictvím rozhodování stranických a státních orgánů, je jevem objektivním. Je jevem multifaktorálním, pokud jde o determinanty, jež v ekonomice princip socialistického internacionalismu objektivizují. Jeho porušení a přehlížení způsobuje v ekonomické oblasti zpomalení ekonomického růstu a snížení účinnosti při využívání materiálových, hodnotových i lidských zdrojů výroby.

Socialistický internacionalismus se vyvíjí v souvislosti s rozvojem reálného socialismu co do obsahu i co do formy projevu.

— V přechodném období od kapitalismu k socialismu a při budování základů socialismu byl socialistický internacionalismus v ekonomické sféře omezen objektivními podmínkami na vzájemnou hospodářskou pomoc přiměřenou možnostem jednotlivých zemí.

— V období budování rozvinuté socialistické společnosti se socialistický internacionalismus stává integrální součástí celého ekonomického systému. Rozvoj a navedení ekonomik socialistických zemí na dráhu intenzivního

²⁰ Podrobněji viz Komuniké XXXV. zasedání RVHP. In: Rudé právo, 7. 7. 1981.

rozvoje není možné bez efektivní kombinace sil a prostředků všech socialistických zemí. Složitě úkoly hospodářského a sociálního rozvoje, jež řeší socialistické země v podmínkách vědeckotechnické revoluce a hospodářského soutěžení s vyspělými kapitalistickými státy, nelze úspěšně řešit autarkicky, ale výlučně cestou mezinárodní ekonomické integrace. Internacionální způsob budování rozvinuté socialistické společnosti je objektivní zákonitostí, jež nemá jinou reálnou alternativu.

ПРОЛЕТАРСКИЙ И СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ — ЕГО КОРНИ И ИСТОЧНИКИ

Между пролетарским интернационализмом и экономикой можно обнаружить две основных связи. Экономика определяет пролетарский интернационализм, накладывая на его отпечаток объективного характера. Пролетарский интернационализм реализуется практически также и в экономической сфере.

Экономическая основа пролетарского интернационализма заключается в качественно идентичном положении от средств производства отдельных собственников рабочей силы. В процессе аккумуляции и репродукции капитала дело доходит также и к репродукции наемного капитального отношения. В связи с техническим прогрессом и специализацией производства меняется формальное подчинение в фактическое подчинение. Освобождение рабочего становится реальным уже только в качестве совокупного рабочего, значит, в качестве рабочего класса.

Дальнейшее обобщение капитала и труда произошло в период монопольного капитализма, как в рамках большего числа в одной стране существующих отраслей, так и в рамках большего числа стран. Эксплуатация наемной рабочей силы и порабощенных народов интернационализуется в размерах всей мировой капиталистической системы.

После победы социалистических революций развивается социалистический интернационализм в связи с развитием реального социализма. В период перехода от капитализма к социализму произошло сокращение социалистического интернационализма в экономической сфере под влиянием объективных и субъективных условий на соразмерную возможностями отдельных стран хозяйственную взаимопомощь. В период построения развитого социалистического общества становится социалистический интернационализм составной частью всей экономической системы. Развитие и вступление экономик социалистических стран на путь интенсивного развития становится невозможным без эффективной комбинации сил и средств стран социалистического содружества. Сложные задачи общественного и социального развития, решенные социалистическими странами в условиях научно-технической революции и хозяйственного соревнования с развитыми капиталистическими странами, нельзя решить автаркией, а только путем международной экономической интеграции. Не имея другой реальной альтернативы представляет собой интернациональный способ строения развитого социалистического общества объективную закономерность.